سال دهم، شماره ۳۷، بهار ۱۴۰۱، صفحات ۱۶۹–۱۳۷

طراحی الگوی الزامات تحقق نقش نظارتی مجلس شورای اسلامی بر بودجه سالیانه کشور

احمد تقوائی نجیب

دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، دانشکده مدیریت، تهران، ایران

Ahmadtaghvaei@gmail.com

علی رضائیان

استاد مدیریت، دانشکده مدیریت دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

A-rezaeian@sbu.ac.ir

محمدرضا ربیعی مندجین

استادیار مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران

Moh.rabiee_mondin@iauctb.ac.ir

با عنایت به نقش رفیع و مهم مجلس شورای اسلامی در فرایند تصویب بودجه کل کشور و نظارت بر اجرای آن، هدف از انجام این پژوهش، طراحی و تبیین الگوی الزامات تحقق نقش نظارتی مجلس در بودجه سالیانه کل کشور است. پژوهش حاضر از نظر هدف پژوهش، از نوع تحقیقات اکتشافی است. همچنین روش این پژوهش از نوع آمیخته اکتشافی است. برای دسته‌بندی و تحلیل داده‌های کیفی از روش پژوهشی تحلیل مضمون و در خصوص داده‌های کمی از روش‌های دیمتل فازی و روش تحلیل سلسله‌مراتبی فازی استفاده شد. این پژوهش با نگاه کاملاً کاربردی و عملی، الگوی توسعه‌یافته نظارت مؤثر مجلس بر بودجه را مبتنی بر سه مضمون فراگیر «قانون‌گذاری مدبرانه»، «نظارت هوشمندانه» و «محیط آگاهانه» ارائه نمود. در سطح مضامین سازمان‌دهنده نیز ۱۳ مضمون و در سطح مضامین پایه ۴۲ مضمون شناسایی شد. تأثیرگذارترین عوامل روی تحقق نقش نظارتی مجلس بر بودجه به ترتیب عبارتند از «وضع قانون بودجه کارآمد»، «شفافیت عملکرد»، «خط‌مشی‌گذاری بودجه». فرآیند بودجه‌ریزی به جهت توجه به مفاهیم اقتصادی، سیاسی، حقوقی و نیز مدیریت دولتی از منظر خط‌مشی‌گذاری عمومی، جزو موضوعات بین‌رشته‌ای علوم انسانی تعریف می‌شود. نتایج این پژوهش می‌تواند در سطح کاربردی (نه صرفاً تحقیقاتی) به نظارت مؤثر مجلس بر بودجه سالیانه کمک کند. در این راستا، پیشنهادهای کاربردی برای ارتقای نقش نظارتی مجلس شورای اسلامی در بودجه سالیانه کشور ارائه شد.

طبقه‌بندی JEL: E69, H83, H61

واژگان کلیدی: نظارت پارلمانی، بودجه، قانون‌گذاری مدبرانه، نظارت هوشمندانه، محیط آگاهانه.

---

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۰۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۱۶

این مقاله برگرفته از رساله دکتری دانشکده مدیریت در دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی است.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

۱. مقدمه

در جمهوری اسلامی ایران، سند بودجه سالیانه کشور به عنوان مهم‌ترین ابزار تحقق اهداف برنامه‌های توسعه پنج‌ساله و نیز سیاست‌های کلی نظام، نقشی اساسی در دستیابی به اهداف ملی و سیاستی سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور که به تصویب مجلس شورای اسلامی نیز رسانده می‌شود، دارد؛ بر این اساس قوه مقننه نقش بسیار مهمی در روند تصویب بودجه و نظارت بر اجرای آن دارد (نوبخت، ۱۳۹۱). به‌طورکلی، در بودجه‌ریزی عمومی، پارلمان‌ها بسته به شکل حکومت، وظیفه تدوین، تصویب و ارزیابی خط‌مشی را عهده‌دار هستند که از این جهت یک نهاد تأثیرگذار تلقی می‌شوند (باقری زرین‌قبائی و توسلی نائینی، ۱۳۹۶).

در ماده ۱ قانون محاسبات عمومی، تعریف کاملی از بودجه کل کشور ارائه شده است: «بودجه کل کشور» برنامهٔ یک‌ساله مالی دولت است که دربردارنده پیش‌بینی منابع تأمین اعتبار و نیز برآورد کاملی از هزینه‌های انجام عملیاتی است که در راستای تحقق سیاست‌ها و اهداف قانونی کشور تنظیم شده و از سه بخش تشکیل شده است: بودجه عمومی، بودجه شرکت‌های دولتی و بودجه سایر مؤسسات. در تعریفی دیگر، هورنگرن و همکاران[1] (۲۰۰۶)، بودجه را «بیان کمّی و عددی برنامه‌های پیش رو برای یک دوره زمانی معین (معمولاً یک سال) توسط مدیریت عمومی کشور» می‌داند. همچنین بر اساس تعریف سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه[2] (۲۰۱۴)، بودجه سند اصلی خط‌مشی گذاری دولت است که نشان‌دهنده اولویت‌بندی اهداف سالانه و چندساله کشور و طریقه نیل به آن‌هاست. روند بودجه سالانه مشابه الگوی خط‌مشی گذاری، می‌تواند به چهار مرحله تقسیم شود: تهیه، تصویب، اجرا و ممیزی و ارزیابی (بیچر[3]، ۲۰۱۹). فرآیند بودجه ریزی به جهت توجه به مفاهیم اقتصادی، حقوقی و نیز مدیریت دولتی از منظر خط‌مشی گذاری عمومی، جزو موضوعات بین‌رشته‌ای تعریف می‌شود. در سال‌های اخیر توجه و

1. Horngren et al.
2. Organization for Economic Co-operation and Development (OECD)
3. Bicer

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

بازتعریف نقش پارلمان در فرآیند بودجه‌ریزی مورد توجه قرار گرفته است. عواملی از قبیل پیدایش مطالبه شفافیت و گسترش انتظارات مردم از پارلمان در خصوص سازوکار اولویت‌بندی نیازهای کشور، نظارت بر نحوه تخصیص منابع و اعتبارات، ارزیابی مستمر دولت‌ها با تکیه بر داده‌های قابل سنجش و اندازه‌گیری و ارزیابی بهره‌وری خط‌مشی بودجه سالیانه، موجب توسعهٔ مباحث و مطالعات راجع به جایگاه مطلوب پارلمان در فرآیند بودجه‌ریزی و ضرورت ایجاد توازن مناسب بین اختیارات پارلمان و دولت در فرآیند مذکور شده است. از مهم‌ترین مسائلی که در باب نقش قوه مقننه در فرآیند بودجه‌ریزی مطرح است، میزان اختیارات این نهاد در تغییر لایحه دولت و نیز شناسایی راهکارهای مناسب جهت افزایش توانایی پارلمان در نظارت مؤثر بر بودجه مصوب است (الماسی و همکاران، ۱۳۹۵).

طی سالیان اخیر، تحقیقات متعددی در خصوص نوسازی و انجام اصلاحات در فرآیند بودجه‌ریزی در مجالس دنیا صورت گرفته است. این اصلاحات منجر به فرآیندهای جدید و الزامات فنی در برنامه‌ریزی بودجه‌های عمومی و سیاست‌های مالی شده است. یکی از مهم‌ترین الزامات فنی در بودجه‌های عمومی، ارتقای جایگاه نظارتی پارلمان در امر بودجه‌ریزی و نظارت بر اجرای آن است (سانتیسو و واره[1]، ۲۰۱۳). بر اساس مطالعات انجام‌گرفته نظارت پارلمانی با اهداف انجام می‌گردد: جلوگیری از تعدی سایر قوا و حفظ حقوق و آزادی‌های فردی و اجتماعی افراد جامعه، کسب اطمینان از دقت و تناسب پیش‌بینی‌ها با نیازهای جامعه، اطمینان از اجرای قانون مصوب، نظارت بر تخصیص اعتبار به پروژه‌های اولویت‌دار بر اساس مصالح ملی در صورت محدودیت منابع مالی، تقویت انضباط مالی، تبعیت از سیاست‌های کلان بودجه‌ای، بهبود تخصیص اعتبارات و کارایی عملیاتی، مقابله با نفوذ احزاب و گروه‌های ذی‌نفوذ، مهار اختیارات بیش از حد دولت، ارزیابی عملکرد قوه مجریه، مطالبه اعمال شفافیت و پاسخگویی مسئولان به نمایندگی از مردم. از سوی دیگر، عدم شفافیت عوامل اثرگذار بر نقش نظارتی مجلس و نیز ناکارآمدی

1. Santiso&Varea

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

ابزارهای نظارتی فعلی (از قبیل تذکر، سؤال، تحقیق و تفحص و...) موجب گردیده مجلس شورای اسلامی نتواند وظیفه نظارتی خود را به‌طور کامل و مناسب ایفا کند. بر همین اساس، یکی از دغدغه‌های سال‌های اخیر مجلس، شناسایی الزامات تحقق نقش نظارتی مجلس بر بودجه سالیانه کشور بوده است. لازم به ذکر است منظور از نظارت در این پژوهش، نظارت حین اجرای بودجه سالیانه است. بر این اساس، سؤال اصلی پژوهش عبارت است از: «الگوی الزامات تحقق نقش نظارت مجلس بر بودجه سالیانه کل کشور چیست؟».

اهمیت و ضرورت اصلی برای انجام پژوهش حاضر را می‌توان اهمیت وافر بودجه‌ریزی و تأثیر آن بر کل کشور دانست. به دیگر سخن، نقش مجلس شورای اسلامی در فرآیند بودجه‌ریزی سالیانه کشور، به قدری مهم و تأثیرگذار است که بهبود و ارتقای دائمی بهره‌وری آن را ایجاب می‌نماید. در این مسیر، یکی از اصلی‌ترین اقدامات، بررسی عوامل مؤثر بر بهینه‌سازی نظارت مجلس بر بودجه است. از دیگر سو، طی سال‌های اخیر با تغییر ساختار سازمانی مجلس شورای اسلامی و اضافه شدن معاونت نظارت به چارت سازمانی آن، اقداماتی در این خصوص شروع شده است ولی به جهت عدم برخورداری از پشتوانه سیستمی اقدامات انجام گرفته منجر به نظارت مؤثر بر بودجه سالیانه کشور نشده است. علاوه بر این با توجه به اهداف نظارت پارلمانی و نوع نظارت دیوان محاسبات روی بودجه که معطوف بر میزان تطبیق اقدامات اجرایی با قوانین مصوب است، می‌توان چنین ادعا کرد که گزارش‌های دیوان محاسبات تنها بخشی از نظارت‌های ضروری مجلس بر عملکرد دولت در خصوص اجرای بودجه را پاسخ می‌دهد. لذا انجام این پژوهش می‌تواند کمک قابل توجهی به واحد مذکور برای ارتقای کارآمدی نقش نظارتی مجلس شورای اسلامی در بودجه کل کشور نماید.

۲. پیشینه تحقیق

برای شناخت دامنه و قلمروی نظارتی قوه مقننه، مطالعه و تحلیل منابع و اسناد بالادستی که وظایف نظارتی مجلس را معرفی نموده‌اند، ضرورت دارد. در این زمینه می‌توان از قانون اساسی، آئین‌نامه داخلی مجلس، برنامه‌های پنج ساله توسعه و ... نام برد. مثلاً در قانون اساسی جمهوری اسلامی

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

ایران، حوزه و قلمروی وظایف مجلس در امر «نظارت» به صورت موارد ذیل آمده است: الف) نظارت مجلس در تشکیل دولت (اصول ۸۷ و ۱۳۳)، ب) نظارت عام نمایندگان (اصول ۸۴، ۸۹، ۱۲۲ و ۱۳۷)، ج) نظارت بر امور مختلف کشور (اصول ۷۶ و ۹۰)، د) نظارت اطلاعی (اصول ۱۳۸، ۱۳۹ و ۱۴۰)، ه) نظارت مالی (اصول ۵۲، ۵۴ و ۵۵). نکته مهم در این زمینه آنکه صلاحیت عام مجلس شورای اسلامی برای قانون‌گذاری در حوزه بودجه‌ریزی، با محدودیت‌هایی هم مواجه است. دلیل آن هم اصل (۵۲) قانون اساسی است که تهیه بودجه سالانه را بر عهده دولت گذارده است. نظریات تفسیری شورای نگهبان نیز این نتیجه‌گیری را تأیید می‌کند. علاوه بر آن، اصل (۷۵) قانون اساسی نیز در خصوص صلاحیت قوه مقننه به‌عنوان مرجع عام قانون‌گذار محدودیتی دیگر در بودجه‌ریزی تلقی می‌شود. به موجب این اصل، پیشنهادها و طرح نمایندگان تنها زمانی قابل بررسی و طرح در مجلس است که در صورت تغییر در درآمدها و هزینه‌ها طریق جبران تقلیل درآمد و نیز تأمین هزینه‌های اضافی در آن پیش‌بینی شده باشد. (حسینی و همکاران، ۱۳۹۱).

با عنایت به مطالب مذکور، مشهود است که قانون اساسی، قلمروی گسترده‌ای را برای نظارت قوه مقننه تعیین نموده است به‌طوری که می‌توان ادعا نمود مجلس شورای اسلامی به‌عنوان خانه ملت، حق نظارت بر کلیه امور اجرایی را در کشور دارد. در این راستا، آئین‌نامه داخلی مجلس نیز به تدوین قواعدی برای نحوه ایفای این نقش نظارتی پرداخته و جزئیات آن را تشریح کرده است. بر این اساس، می‌توان حق ۱۱ نوع نظارت کلی را برای قوه مقننه قائل بود که در راستای انجام هر یک از آن‌ها، وظایفی برای مجلس شورای اسلامی و واحدهای تابعه آن تعریف شده است. این ۱۱ نوع نظارت عبارتند از: ۱) استیضاح (مواد ۲۲۰ تا ۲۳۳)، ۲) تحقیق و تفحص (ماده ۲۱۲ تا ۲۱۵)، ۳) بررسی صلاحیت وزرای پیشنهادی از سوی رئیس‌جمهور و رأی اعتماد یا عدم رأی اعتماد به آن‌ها (مواد ۲۰۲ تا ۲۰۵)، ۴) سؤال از رئیس‌جمهور و وزرا (ماده ۲۰۷ تا ۲۱۱)، ۵) تذکر شفاهی یا کتبی به رئیس‌جمهور و وزرا (ماده ۲۰۶)، ۶) نظارت اصل نودم قانون اساسی (ماده ۴۴، تبصره ۲ ماده ۴۵ و ماده ۱۰۱)، ۷) نظارت بر شوراهای اجرایی و مجامع و هیأت‌ها (ماده ۲۲ (بند ۱۲) و ماده ۲۱۶)، ۹) نظارت مالی و بودجه‌ای (مواد ۵۱ و ۲۱۸)، ۱۰) نظارت عمومی (مواد ۶، ۱۷۷ و ۲۱۷)، ۱۱) نظارت موضوع ماده (۲۳۶) آئین‌نامه داخلی مجلس (ماده ۴۵) ۱۲) نظارت‌های خاص و ویژه

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

(مواد ۲۲ و ۱۷۹). لذا مشهود است که بر اساس قوانین فوق‌الذکر، مهم‌ترین وظایف نظارتی قوه مقننه در رابطه با امور بودجه کشور به شرح زیر است:

- بررسی، تصویب و نظارت بر امور مالی نهاد مجلس شورای اسلامی و ارائه گزارش سالیانه
- نظارت بر بودجه سالانه کل کشور

از دیگر سو، علاوه بر نقش قابل توجه مجلس در مرحله تصویب خط‌مشی بودجه، توجه به مفاهیم ارزیابی و نظارت در تمامی مراحل خط‌مشی‌گذاری مورد توجه قانون‌گذار بوده است. مطابق قانون اساسی و نیز قانون آیین‌نامه داخلی مجلس، قوه مقننه به‌عنوان نهاد قانون‌گذاری کشور در زمینه بودجه سالیانه در هر سه مرحله نظارت حضور فعال دارد:

- نظارت در مرحله تدوین خط‌مشی (نظارت پیشینی): مشارکت مجلس در سطح کمیسیون‌ها و نیز صحن علنی مجلس در تدوین خط‌مشی شاهدی بر نقش مجلس شورای اسلامی در این زمینه است.
- نظارت در مرحله اجرا (نظارت حین اجرا): مطابق قانون اساسی مجلس شورای اسلامی مأموریت دارد تا بر اجرای قوانین نظارت مستمر داشته و انحراف را جهت تصمیم‌گیری و از طریق ابزارهای نظارتی پیش‌بینی‌شده به صحن علنی گزارش نماید.
- نظارت پس از اجرای خط‌مشی (نظارت پسینی): مطابق اصل ۵۵ قانون اساسی، دیوان محاسبات کشور که ارکان قوه مقننه است موظف است گزارش تفریغ بودجه را تدوین و به مجلس شورای اسلامی تقدیم نماید.

با عنایت به ضرورت و اهمیت چشمگیر نقش و وظایف نظارتی پارلمان در زمینهٔ بودجه‌ریزی، تاکنون پژوهش‌های متعددی راجع به این موضوع توسط محققان داخلی و خارجی انجام شده است؛ ولی طبق بررسی‌های انجام‌شده توسط نگارندگان این مقاله، پژوهشی که دقیقاً به طراحی الگوی الزامات تحقق نقش نظارتی مجلس شورای اسلامی در بودجه سالیانه کشور پرداخته باشد یافت نشد و این امر نشان از بکر بودن موضوع این پژوهش دارد. با این وجود، خلاصه‌ای از مرتبط‌ترین پژوهش‌های انجام‌شده در این باب در ادامه خواهد آمد.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

باقری زرین‌قبائی و توسلی نائینی (۱۳۹۶) در پژوهشی، به بررسی جایگاه تصویب بودجه در نظام جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر تفکیک قوا پرداخته و بدین نتیجه رسیده‌اند که صرف‌نظر از اختیارات ولایت مطلقه فقیه در این رابطه، تعادل و توازن موجود در زمینه بودجه‌ریزی و نظارت بر آن، به نفع قوه مقننه (و به‌طور خاص به نفع شورای نگهبان) برقرار شده است. مقیمی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهش خود، ضمن بیان شاخص‌های حکمرانی خوب از نگاه بانک جهانی و رتبه‌بندی ایران در سطح ۶ شاخص اصلی در سطح بین‌المللی، به ارائه مدل نظام بودجه‌بندی بر اساس شاخص‌های حکمرانی خوب پرداخته‌اند. مضامین شناسایی‌شده از مصاحبه با خبرگان عبارتند از: آمایش سرزمین، مدیریت ذینفعان، پیاده‌سازی بودجه‌ریزی عملیاتی، اصلاح نظام حسابداری و گزارش‌گیری، اصلاح فرآیند نظارت بر بودجه و شفافیت. در مضمون اصلاح فراگرد نظارت بر بودجه کدهای شناسایی شده عبارتند از: استقلال و کاهش نهادهای نظارتی و عدم مصلحت‌اندیشی، شفافیت عملکرد نهادهای نظارتی، نظارت بر فرآیندهای نظارتی، تهیه و تنظیم دستورالعمل اجرایی جهت نظارت مؤثر، بررسی مجدد پروژه‌های در حال اجرا، تبادل موافقت‌نامه با سازمان برنامه و بودجه به روش علمی و دقیق، نظارت مؤثر و دقیق بر عملکرد بودجه‌ای نهادها از جمله: مجلس، شرکت‌های دولتی و بانک‌ها، بودجه‌های سری و نهادهای عمومی غیردولتی. علاوه بر این پیشنهاد شده است با تخلفات برخورد قاطع و عادلانه صورت پذیرد. شبیری‌نژاد (۱۳۸۶) در پژوهش خود، پس از اشاره به گستره حضور دولت و وظایف عمومی مورد انتظار جامعه از آن، به ساختار اداری و اجرایی دولت پرداخته و در نهایت، پس از بیان توضیحاتی پیرامون نهاد قانون‌گذاری، الگوی پیشنهادی تحقق نقش قانون‌گذاری و نظارت قوه مقننه را در قالب ۱۴ الزام بیان کرده است. امامی و نادری (۱۳۸۶) نظارت بر اجرای بودجه را از سه منظر مورد بررسی قرار داده‌اند: نظارت اداری، نظارت قضایی و نظارت پارلمانی. به زعم این پژوهشگران، در زمینه نظارت پارلمانی، علیرغم وجود سازوکارهای متعدد مربوط به نظارت، مشکلاتی وجود دارد که در نهایت موجبات تضعیف این نظارت را فراهم نموده است. همچنین در زمینه نظارت پارلمانی در طی سال مالی، به‌گونه‌ای نظام‌یافته و یکپارچه از سازوکار نظارتی استفاده نمی‌شود.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

بیچر[1] (۲۰۱۹) به بررسی عوامل تأثیرگذار بر تقویت نقش نظارت پارلمان ترکیه بر بودجه عمومی پرداخته است. به زعم وی، عوامل مؤثر بر تقویت نقش نظارتی پارلمان عبارتند از: تأسیس واحد مستقل تحقیق و تحلیل بودجه در مجلس، فرآیند بودجه مشارکتی، مشارکت سایر کمیته‌های تخصصی در فرآیند قانون‌گذاری بودجه، ایجاد کمیته حساب‌های جداگانه عمومی. کوهان[2] (۲۰۱۷) در پژوهش خود، به دو نوع نظارت اشاره کرده است که از نظر زمان انجام فرآیند نظارت با یکدیگر متفاوتند: نظارت پسینی و نظارت پیشینی. وی پس از بیان تفاوت‌ها و کارکردهای هر دو نوع نظارت به نقش و اهمیت دفاتر قانون‌گذاری پارلمانی در فرآیند بودجه‌ریزی سالیانه کشورها اشاره کرده است. همچنین کوهان (۲۰۱۶) ضمن پرداختن به اهمیت نظارت پارلمانی بر صنایع استخراجی عراق، تاریخ تکاملی بودجه‌ریزی در عراق را قبل و بعد از حمله آمریکا بررسی کرده است. وی نقش نظارتی پارلمان روی منابع عمومی کشور عراق را با نگاه بودجه‌ریزی در زمان قبل و بعد از وقوع جنگ سال ۲۰۰۳ مورد بررسی قرار داده است. در نهایت، محقق دلایل عدم موفقیت اصلاح نظام بودجه‌ریزی و تضعیف نقش نظارتی بودجه توسط پارلمان این کشور را این‌گونه بیان کرده است: ۱) وابستگی بیش از حد اقتصاد عراق به منابع نفتی و عدم شفافیت در درآمدها و هزینه‌های وزارت نفت این کشور، ۲) دیدگاه منفی نمایندگان مجلس نسبت به اصلاح ساختار بودجه‌ریزی، ۳) تغییر چشمگیر نمایندگان در هر دوره از مجلس، ۴) عدم درک جامع نمایندگان از پیچیدگی موجود در بودجه‌ریزی، ۵) عدم توجه به بودجه به‌عنوان یک خط‌مشی و سند ملی لازم‌الاجرا بر اساس اظهارنظر بانک جهانی، ۶) طولانی بودن بیش از حد فرآیند رسیدگی و تصویب بودجه در پارلمان این کشور و عدم بررسی کافی در هنگام تصویب بودجه، ۷) قراردادهای قبلی بخش خصوصی. ریوس، باستیدا و بنیتو[3] (۲۰۱۴) با بررسی ۹۳ کشور، بیان می‌دارند که عوامل مؤثر بر نظارت پارلمانی عبارتند از: نوع انتخاب نمایندگان مجلس، نظام حقوقی-

1. Bicer
2. Chohan
3. Rios, Bastida, Benito

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

قضایی، وجود نهادهای عالی برای نظارت بر بودجه، سطح اقتصادی و سطح دموکراسی در کشور، شکل حکومت و وجود احزاب قدرتمند. موسو، کیزیتو و آمینو[1] (۲۰۱۳) در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که دو مؤلفه در ناکارآمدی نظام بودجه‌ریزی کشور نیجریه تأثیر چشمگیر دارد: ۱) فساد، ۲) اجرای ضعیف قانون بودجه. در پژوهش مذکور، عوامل اجرای ضعیف قانون بودجه بررسی شده و در نهایت علل این اتفاق موارد زیر ذکر گردیده است: نظارت ضعیف پارلمان، ضعف زیرساخت‌های آب، برق، مسکن، بهداشت و آموزش، فقر شدید، نرخ زیاد بیکاری و نابرابری در درآمدها. استفنهارست و همکاران[2] (۲۰۰۸) در مطالعه خود، به بررسی مؤلفه‌های کلان مؤثر بر نظارت پارلمانی پرداخته‌اند. مبنای اقدامات ایشان نتایج گزارشی با عنوان شاخص‌های توسعه جهانی که توسط اتحادیه بین‌المجالس و بانک جهانی منتشر گردیده، بوده است. بر این اساس کشورها و ابزارهای نظارتی پارلمان‌ها را از منظر سه مؤلفه سطح درآمد کشور، سطح دموکراسی و نوع حکومت مورد ارزیابی قرار داده‌اند.

با توجه به اینکه که پژوهش حاضر مسئله‌ای را مورد توجه قرار می دهد که قبلاً به این صورت و در این سطح به آن پرداخته نشده است؛ همچنین نظر به اهمیت مرحله نظارت مجلس بر عملکرد دولت روی مهم‌ترین سند دخل و خرج که همان بودجه سالیانه کشور است، لذا در ابتدای پژوهش فرضیه‌ای مطرح نمی‌گردد چون ممکن است در مسیر انجام پژوهش کیفی، مطرح کردن هرگونه فرضیه موجب محدود شدن ذهن پژوهشگر گردد. لذا سؤالات ذیل به عنوان سؤالات مدنظر پژوهشگران مطرح می‌شود:

۱. ابعاد (مضامین فراگیر) الزامات نظارت مجلس شورای اسلامی در بودجه سالیانه کشور چیست؟

۲. مؤلفه‌های (مضامین سازمان دهنده و پایه) الزامات تحقق نقش نظارت مجلس شورای اسلامی در بودجه سالیانه کشور کدام است؟

1. Musoe, Kizito & Aminu
2. Stapenhurst et al.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

۳. روابط (درجه اهمیت) بین مؤلفه‌ها چگونه است؟

۳. روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف پژوهش[1]، از نوع تحقیقات اکتشافی[2] است؛ زیرا هدف محقق در چنین نوع تحقیقی، جمع‌آوری الگوها و ایده‌ها برای یافتن درک عمیق از موضوع است؛ ازاین‌رو، بخش اول این پژوهش بدون طرح فرضیه انجام می‌شود و به جای آزمودن فرضیه، محقق در پی یافتن پاسخی برای پرسش‌های تحقیق است. پس از دستیابی به ابعاد و مؤلفه‌های نظارت مجلس، نحوه روابط عوامل و مؤلفه‌های تحقیق تبیین خواهد شد. همچنین روش این پژوهش از نوع آمیخته اکتشافی است. برای دسته‌بندی و تحلیل داده‌های کیفی از روش پژوهشی تحلیل مضمون[3] و در خصوص داده‌های کمی از روش‌های دیمتل فازی و روش تحلیل سلسله‌مراتبی فازی استفاده شد.

در نگاه اول، جامعه آماری پژوهش عبارتند از نمایندگان مجلس، نمایندگان ادوار مجلس، کارشناسان و مدیران معاونت قوانین و نظارت مجلس، کارشناسان و مدیران مرکز پژوهش‌های مجلس، کارشناسان و مدیران مرکز برنامه‌ریزی و فناوری اطلاعات مجلس، دبیران کمیسیون‌های تخصصی مجلس. بر این اساس، دو گروه جامعه آماری موردنظر بود: گروه اول خبرگان و کارشناسان که بر اساس شاخص‌های معینی انتخاب شدند. گروه دوم نمایندگان مجلس بودند که بر اساس ارتباط تخصصی و موضوعی با بودجه و تعیین شاخص‌های تأثیرگذاری در حوزه نظارت انتخاب شدند. این شاخص‌ها به‌صورت ذیل بود: ۱) سابقه حضور در حداقل ۲ دوره نمایندگی تا اطمینان حاصل شود اثر تصویب حداقل ۸ بار بودجه سالیانه برای نماینده تبیین شده است. ۲) سابقه حضور در کمیسیون تلفیق به‌عنوان اصلی‌ترین نهاد بررسی بودجه در مجلس شورای اسلامی. ۳) سابقه عضویت در هیأت رئیسه مجلس به‌عنوان مهم‌ترین نهاد تصمیم‌گیری در مجلس. ۴) سابقه حضور در کمیسیون تدوین آیین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی به‌عنوان اصلی‌ترین نهاد مرتبط

1. Purpose of Study
2. Exploratory
3. Thematic Analysis

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

با تصمیم‌گیری در خصوص فرآیندهای داخلی و چارچوب‌ها. ۵) سابقه حضور در کمیسیون برنامه و بودجه و محاسبات به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین نهادهای بررسی لایحه بودجه پیش از ارائه به کمیسیون تلفیق. ۶) سابقه حضور در کمیسیون اقتصادی به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین نهادهای بررسی لایحه بودجه پیش از ارائه به کمیسیون تلفیق. ۷) سابقه همکاری در مرکز پژوهش‌های مجلس به‌عنوان اصلی‌ترین نهاد مشورتی در خصوص بودجه سالیانه در مجلس شورای اسلامی. ۸) سابقه دبیری کمیسیون‌های تخصصی مرتبط، ۹) سابقه پژوهش و تحلیل در زمینه بودجه برای بررسی ابعاد آرمانی و وضعیت مطلوب بودجه. ۱۰) سابقه همکاری در معاونت‌های قوانین و نظارت به‌عنوان اصلی‌ترین مجموعه نظارتی در مجلس. ۱۱) سابقه همکاری در مجلس شورای اسلامی و فارغ‌التحصیلان رشته‌های مرتبط با امور اقتصادی و حقوقی. ۱۲) سابقه همکاری در طراحی و اصلاح فرآیندهای قانون‌گذاری و نظارت در مرکز برنامه‌ریزی و فناوری اطلاعات مجلس به‌عنوان اصلی‌ترین مجموعه استقرار نظام برنامه‌ریزی و تحول سازمانی در مجلس. بر اساس شاخص‌های فوق، تعداد ۲۰ نفر خبره در حوزه بودجه‌ریزی شناسایی شد که هرکدام به فراخور پژوهش، در انجام مصاحبه و یا تکمیل پرسشنامه‌ها و جداول مربوطه همکاری داشتند.

همچنین روش نمونه‌گیری با توجه به شاخص‌های ارزیابی مخاطبان به‌صورت هدفمند و از نظر تعداد تا زمان اشباع انجام شد و پس از مصاحبه با ۹ نفر، این امر محقق شد. در جریان جلسات مصاحبه علاوه بر یادداشت‌برداری از مطالب عنوان شده، تمامی مصاحبه ضبط و در قالب صورت‌جلسه پیاده‌سازی گردید. به‌طورکلی، در این پژوهش به منظور استخراج و پیاده‌سازی داده‌ها از سه منبع مصاحبه، مشاهده میدانی و مطالعه کتابخانه‌ای استفاده گردید. منابع داده‌ها جهت تولید خروجی به‌صورت متن، جدول و خلاصه‌نویسی (ایده‌های اولیه) پیاده‌سازی و به‌عنوان پیش‌نیاز گام‌های بعدی آماده شد. برای دسته‌بندی داده‌ها و ارائه مدل اندازه‌گیری به منظور نشان دادن روابط میان مفاهیم اولیه، از روش تحلیل مضمون استفاده شد. در خصوص داده‌های کمّی نیز روش گردآوری داده‌ها به‌صورت میدانی و با استفاده از پرسشنامه که توسط پژوهشگران و بر اساس خروجی‌های مرحله قبل طراحی شد، انجام گرفت.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

٤. تجزیه‌وتحلیل داده‌ها

در پژوهش حاضر چارچوب کدگذاری اولیه بر اساس عوامل بازدارنده و تقویت‌کنندهٔ نظارت تعیین گردید. همچنین تمامی متون شناسایی‌شده در گام اول (یعنی مصاحبه، مشاهده و مطالعه)، به تدریج به بخش‌های کوچک‌تر تقسیم و کدها از آن استخراج گردید. نتیجه گام دوم، ۱۲۲ کد بود. برای اجرای گام سوم تحلیل مضمون که «شناسایی مضامین» است، ابتدا کدهای شناسایی‌شده در مرحله قبل با مضامین اصلی نظارت، مجلس و بودجه تطابق داده و موارد غیر مرتبط حذف گردید. شناسایی مضامین اولیه در پژوهش حاضر به این صورت انجام شد که ابتدا کدهای شناسایی شده از هر روش (مشاهده، کتابخانه، مصاحبه) با هم در یک جدول نرم‌افزار اکسل قرار داده شد و بر اساس کدهای شناسایی‌شده، مضمون‌ها استخراج، پالایش و ارزیابی گردید. در نتیجه، ۱۳ مضمون پایه‌ای استخراج شد. در گام چهارم یعنی «بازنگری و طراحی شبکه مضامین»، اقدامات زیر بر اساس مراحل تعیین‌شده انجام شد: ۱) بررسی مجدد همخوانی مضامین با کدهای استخراج‌شده و قرار دادن کدها بر اساس تشابه مفهوم در یک جدول. ۲) حذف ۵ کد از ۱۲۲ کد اولیه شناسایی‌شده که با سایر کدها همخوانی و تناسب نداشتند. ۳) در این مرحله، در هر سلول بین یک تا ۸ کد مشابه و مرتبط که با هم یک معنی و مفهوم واحد داشتند، به ترتیب اولویت در یک سلول قرار داده شد. در انتهای گام چهارم مربوط به تحلیل مضمون، مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر تعریف شدند. با توجه به مطالب فوق، در انتهای فرآیند تحلیل مضمون، تعداد ۴۴ کد اولیه و ۴۴ مضمون پایه و ۱۳ مضمون سازمان‌دهنده و ۳ مضمون فراگیر مربوط به نظارت مجلس شورای اسلامی بر بودجه سالیانه کشور تدوین شد. نتایج حاصل از این تحلیل‌ها، در نمودار ۱ آمده است.

پس از به‌کارگیری روش تحلیل مضمون، پژوهشگران با استفاده از تکنیک دیمتل بر مبنای یافته‌های حاصل از داده‌های کیفی، سعی بر آن داشتند که داده‌های کمّی را گردآوری کرده و میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری آن‌ها را ارزیابی نمایند و بدین طریق، روابط میان مضامین فراگیر و نیز مضامین سازمان دهنده را شناسایی کنند. در این مسیر با بهره‌مندی از قضاوت خبرگان در استخراج روابط میان مضامین شناسایی‌شده و ساختاردهی سیستماتیک به آن‌ها (تشکیل ماتریس

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

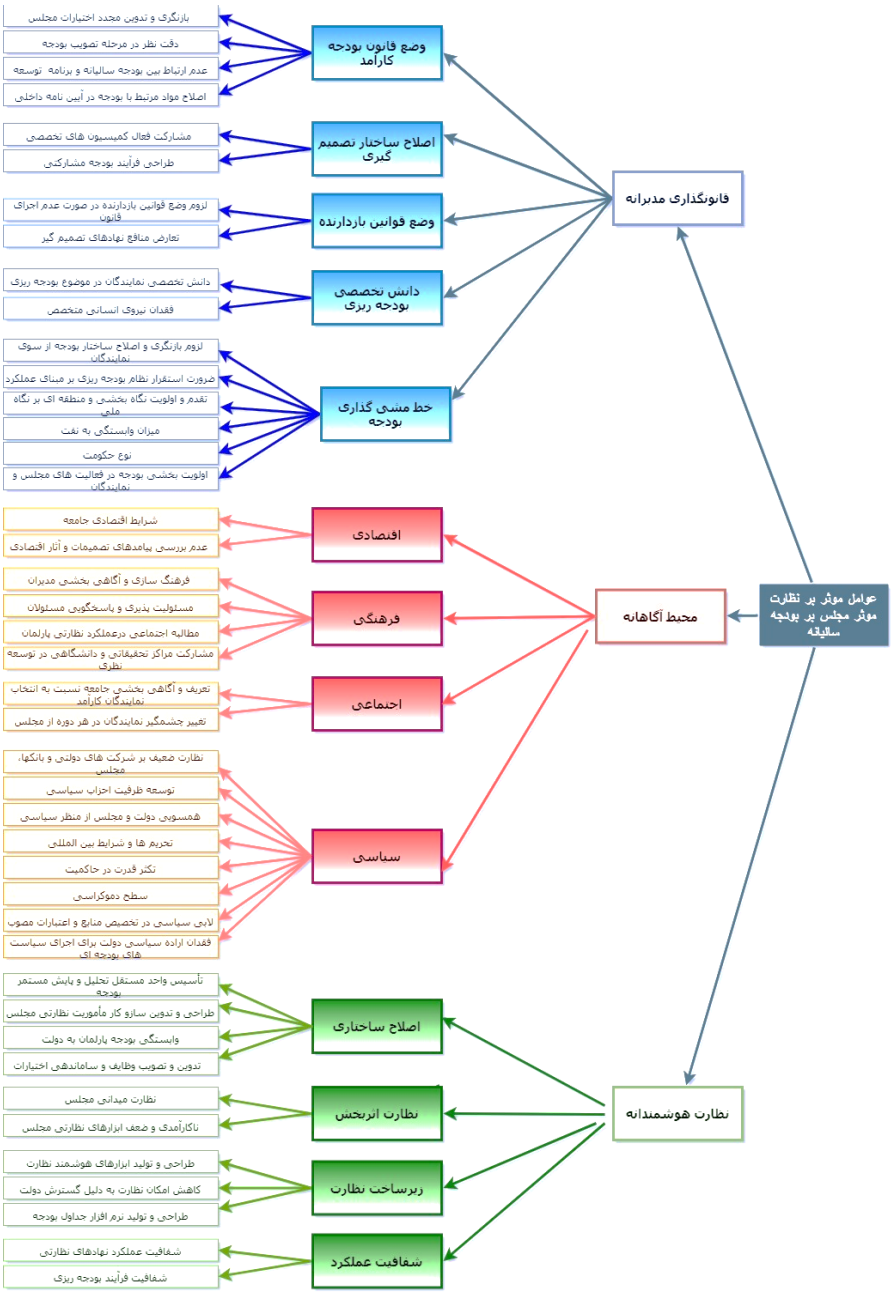
[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

مربعی از معیارها) به همراه به‌کارگیری اصول نظریهٔ گراف‌ها، ساختار سلسله‌مراتبی شبکه‌ای از عوامل موجود در سیستم به همراه روابط تأثیرگذاری و تأثیرپذیری متقابل معیارها شناسایی شد. در این تکنیک ابتدا معیارها شناسایی می‌شوند. این شناسایی در این پژوهش با استفاده از روش تحلیل مضمون حاصل شد.

در ادامه، پژوهشگران با استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی فازی (FAHP) و تحلیل مضامین با این روش، به بررسی سازگاری مضامین پرداختند. در این مسیر، از خبرگان درخواست شد به سؤالات پرسشنامه در محدوده پاسخ‌های ۵ گانه «زیاد، تا حدی زیاد، متوسط، تا حدی کم و کم» پاسخ دهند و بدین ترتیب، میزان اهمیت هر یک از کدهای پایه‌ای شناسایی‌شده در مراحل قبل را تعیین نمایند. سپس تحلیل‌های مربوط به نتایج حاصل از پرسشنامه‌ها، با استفاده از روش AHP فازی و تشکیل ماتریس مقایسات زوجی انجام گرفت. در این پژوهش پس از تشکیل ماتریس مقایسه زوجی و تکمیل آن توسط خبرگان، اعداد دی فازی شده در نرم‌افزار Super Decision وارد شده و وزن معیارها مشخص گردید.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

نمودار ۱. الگوی اولیه الزامات تحقق نقش نظارتی مجلس شورای اسلامی در بودجه سالیانه کشور

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

۵. یافته‌های پژوهش

بررسی روایی و پایایی

برای تعیین روایی عوامل شناسایی‌شده در بخش کیفی، از روش صوری و تحلیلی استفاده شده است. به طور کلی چهار معیار کیفی شامل «باورپذیری»، «انتقال‌پذیری»، «تأییدپذیری» و «اطمینان‌پذیری» توسط لینکلن و گوبا مطرح شده است که در این پژوهش، محقق با پیاده‌سازی کامل مصاحبه با خبرگان و در اختیار قرار دادن ایشان، ضبط و یادداشت‌برداری تمام مصاحبه‌ها به منظور امکان بررسی و تأیید مجدد مصاحبه‌ها سعی در تحقق پایایی روایی و پایایی تحقیق کیفی نموده است. برای روایی صوری عوامل شناسایی‌شده به ۱۰ نفر از خبرگان (نمایندگان مجلس یا متخصص بخش بودجه‌ریزی) داده شد تا روی آن نظر دهند. در مراحل نظرخواهی، در صورت نیاز با خبرگان روی هرکدام از عوامل بحث و تبادل‌نظر نیز انجام گرفت. به منظور اطمینان از روایی تحلیلی نیز فرمول‌های CVR و CVI روی عوامل شناسایی‌شده اعمال گردید.

جهت محاسبه شاخص CVR، از نظرات کارشناسان متخصص در زمینه محتوای آزمون موردنظر استفاده شد. سپس از آن‌ها خواسته شد تا هریک از سؤالات بخش ضرورت را بر اساس طیف لیکرت در سه بخش «ضروری، مفید ولی غیرضروری، غیرضروری» طبقه‌بندی کنند. نتایج حاصل از محاسبه این شاخص، نشان داد که مؤلفه‌های الگوی اولیه، از روایی محتوایی قابل قبولی برخوردار هستند. البته دو مؤلفه «کاهش امکان نظارت به دلیل گسترش دولت» و «نهادهای بین-المللی مرتبط و ارزیابی‌های جهانی» روایی قابل قبول نداشتند و لذا از تحلیل‌ها حذف شدند. همچنین برای محاسبه شاخص CVI، از خبرگان خواسته شد تا میزان مرتبط بودن هر گویه را با طیف چهارگزینه‌ای «کاملاً مرتبط، مرتبط اما نیاز به بازبینی، نیاز به بازبینی جدی و غیر مرتبط» مشخص نمایند. نتایج حاصل از محاسبات انجام‌شده، نشان از روایی قابل قبول مؤلفه‌ها دارد.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

روایی و پایایی کمی تحقیق، به دو روش صوری و محاسبه ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شد. در مورد پایایی صوری، بررسی پایایی تحلیل داده‌ها، با تحلیل متناوب داده‌ها در چند نوبت متوالی از سوی خبرگان امر قانون‌گذاری و نظارت انجام و مورد تأیید قرار گرفت. در بررسی پایایی به روش محاسبه ضریب آلفای کرونباخ نیز نتایج نشان داد که ضریب آلفای کرونباخ تمام مؤلفه‌های مدل بالاتر از ۰/۷ است و لذا پایایی آن تأیید می‌گردد. ضریب آلفای کرونباخ کلی مدل نیز ۰/۸۹۶ بود.

نتایج حاصل از اجرای روش دیمتل فازی بر روی مؤلفه‌ها و شناسایی روابط میان آن‌ها

پس از شناسایی عوامل مؤثر بر نظارت مؤثر مجلس شورای اسلامی در روش تحلیل مضمون، از طریق توزیع پرسشنامه بین ۷ نفر از خبرگان، مراحل دیمتل فازی اجرا شد. بر اساس تحلیل تکنیک دیمتل روابط بین مؤلفه‌های فراگیر مطابق جدول زیر تعیین شده است:

جدول ۱. روابط بین مؤلفه‌های فراگیر نظارت مجلس بر بودجه سالیانه کشور

رتبه	عامل	وزن مؤثر
۱	قانون‌گذاری مدبرانه	34.03
۲	نظارت هوشمندانه	33.07
۳	محیط آگاهانه	32.90

همچنان که مشخص است مؤلفه قانون‌گذاری مدبرانه از امتیاز بیشتری نسبت به سایرین برخوردار است و در واقع بیشترین سطح تعامل را نسبت به سایر مؤلفه‌ها داراست. در جایگاه بعدی نظارت هوشمندانه و پس از آن و با اختلاف کمی محیط آگاهانه قرار گرفته است.

در مرحله بعد روابط بین مضامین سازمان‌دهنده مشخص گردید. پاسخ‌های حاصل از پرسشنامه در یک آرایه سه‌تایی قرار گرفته و محاسبات نهایی با استفاده از نرم‌افزار اکسل و از دو روش به دست آمد. پس از انجام محاسبات اولیه و تشکیل جداول مربوطه، اعداد فازی حاصل، از دو روش دی فازی شده و نتایج آن مقایسه گردید. در روش اول آرایه پاسخ‌های خبرگان به پرسش‌ها، در فرمول‌های روش اول قرار گرفتند و بر اساس آن نتایج مندرج در جدول ۱ و نمودار

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

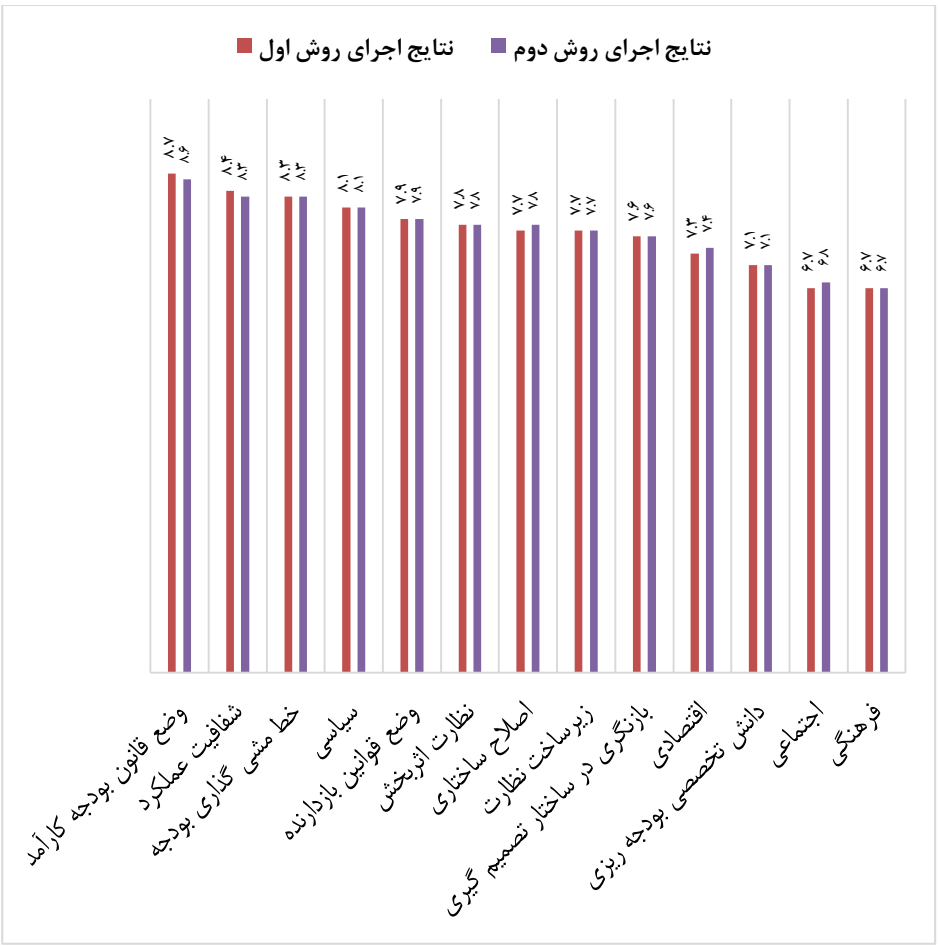
۲ حاصل گردید. نمودار ۲، نشان‌دهنده نزدیک بودن نتایج محاسبات و تأیید صحت نتایج آن به هر دو روش است.

جدول ۲. نتیجه محاسبه به روش اول و روش دوم دی‌فازی شده ماتریس روابط کل

رتبه	عنوان	روش اول			روش دوم		
		$(\tilde{R}_i + \tilde{J}_i)$	$(\tilde{R}_i - \tilde{J}_i)$	وزن از ۱۰۰	$(\tilde{R}_i + \tilde{J}_i)$	$(\tilde{R}_i - \tilde{J}_i)$	وزن از ۱۰۰
۱	وضع قانون بودجه کارآمد	۸/۴	-۰/۱	۸/۷	۸/۹	-۰/۴	۸/۶
۲	شفافیت عملکرد	۸/۱	-۰/۵	۸/۴	۸/۶	-۰/۵	۸/۳
۳	خط‌مشی‌گذاری بودجه	۸/۱	-۰/۱	۸/۳	۸/۶	-۰/۲	۸/۳
۴	وضعیت سیاسی	۷/۹	-۰/۱	۸/۱	۸/۴	-۰/۲	۸/۱
۵	وضع قوانین بازدارنده	۷/۶	-۰/۳	۷/۹	۸/۱	-۰/۴	۷/۹
۶	نظارت اثربخش	۷/۵	-۰/۳	۷/۸	۸/۱	-۰/۴	۷/۸
۷	اصلاح ساختاری	۷/۵	-۰/۸	۷/۷	۸	-۰/۶	۷/۸
۸	زیرساخت نظارت	۷/۵	۰	۷/۷	۸	۰	۷/۷
۹	بازنگری در فرآیند تصمیم‌گیری	۷/۳	-۰/۳	۷/۶	۷/۸	-۰/۴	۷/۶
۱۰	وضعیت اقتصادی	۷/۱	-۰/۸	۷/۳	۷/۶	-۰/۴	۷/۴
۱۱	دانش تخصصی بودجه‌ریزی	۶/۸	۱/۱	۷/۱	۷/۳	۱/۱	۷/۱
۱۲	وضعیت اجتماعی	۶/۵	-۰/۴	۶/۷	۷	-۰/۵	۶/۸
۱۳	وضعیت فرهنگی	۶/۵	-۰/۳	۶/۷	۷	-۰/۴	۶/۷

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

نمودار ۲. مقایسه دو روش محاسبه تکنیک دیمتل فازی

بر اساس محاسبات انجام‌شده در تکنیک دیمتل، نتایج مندرج در جدول ۳ حاصل شد.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

جدول ۳. نتایج عملیات دیمتل فازی

ویـژگی	عامل (بر اساس روش اول)	عامل (بر اساس روش دوم)
تأثیرگذارترین عامل روی سایر عوامل	دانش تخصصی بودجه‌ریزی	دانش تخصصی بودجه‌ریزی
کمترین تأثیرگذاری روی سایر عوامل	اصلاح ساختاری	اصلاح ساختاری، اقتصادی
تعامل‌پذیرترین عامل با سایر عوامل	وضع قانون بودجه کارآمد	وضع قانون بودجه کارآمد
کم‌تعامل‌ترین عامل نسبت به سایر عوامل	وضعیت فرهنگی و اجتماعی	وضعیت فرهنگی و اجتماعی
مؤثرترین عامل روی نظارت مؤثر مجلس بر بودجه سالیانه	وضع قانون بودجه کارآمد	وضع قانون بودجه کارآمد

بر اساس تحلیل تکنیک دیمتل، عوامل «وضع قانون بودجه کارآمد»، «شفافیت عملکرد» و «خط‌مشی‌گذاری بودجه» مطابق با جدول ۴ با کسب بیشترین امتیاز به‌عنوان تأثیرگذارترین عوامل در نظارت مؤثر بر بودجه شناسایی گردیدند. همچنین عوامل «وضعیت اجتماعی» و «وضعیت فرهنگی» با کسب کمترین امتیاز به‌عنوان کم اثرترین در نظارت مؤثر بر بودجه شناسایی شدند.

جدول ۴. تأثیرگذارترین مؤلفه‌های تحقق نظارت مجلس بر بودجه سالیانه کشور

مؤثرترین عوامل		
رتبه	عامل	وزن مؤثر
۱	وضع قانون بودجه کارآمد	۸/۷۱
۲	شفافیت عملکرد	۸/۳۵
۳	خط‌مشی‌گذاری بودجه	۸/۳۴

نتایج حاصل از اجرای روش تحلیل سلسله‌مراتبی فازی بر روی مؤلفه‌ها

پس از تعیین وزن، تأثیرپذیری، تأثیرگذاری و تعامل‌پذیری و استقلال عوامل شناسایی‌شده با استفاده از تکنیک دیمتل در سطح دوم (سازمان‌دهنده) عوامل شناسایی‌شده، در گام بعدی به بررسی وزن هرکدام از عوامل در سطح سوم (پایه) با استفاده از پرسشنامه مربوطه پرداخته و بر این اساس وزن هر عامل پایه در مقیاس عامل سازمان‌دهنده خود محاسبه می‌شود. بنابراین پس از تکمیل پرسشنامه‌های مقایسات زوجی شاخص‌ها توسط خبرگان، اعداد فازی هر یک از این

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]
[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

مقایسات استخراج و نتایج آن پس از ورود اطلاعات در نرم‌افزار Super Decision، نتایج به صورت زیر بود.

در تکنیک AHP برای پاسخ‌ها از ۵ طیف «زیاد، تا حدی زیاد، متوسط، تا حدی کم، کم» استفاده شد. سؤالات در قالب فایل اکسل در اختیار ۵ نفر از خبرگان قرار گرفت و از آن‌ها خواسته شد اهمیت هر مؤلفه را نسبت به مؤلفه دیگر در هر بلوک عاملی سازمان‌دهنده مورد بررسی قرار دهند. نتایج این امر در جدول ۵ آمده است.

جدول ۵. میزان اهمیت هر مؤلفه بر اساس نتایج تحلیل سلسله‌مراتب فازی (AHP فازی)

وضع قانون کارآمد بودجه		
رتبه	عنوان	وزن از ۱۰۰
۱	دقت نظر در مرحله تصویب بودجه	٪۴۶/۹۰
۲	اصلاح مواد مرتبط با بودجه در آیین‌نامه داخلی مجلس بر اساس تعریف بودجه دومرحله‌ای و نظارت مؤثر بر اجرای بودجه	٪۲۱/۹۹
۳	بازنگری و تدوین مجدد اختیارات مجلس در فرآیند بودجه‌ریزی	٪۱۵/۵۸
۴	عدم ارتباط قوی بین بودجه سالیانه و برنامه‌های توسعه	٪۱۵/۵۳
وضع قوانین بازدارنده		
۱	لزوم وضع قوانین بازدارنده در صورت عدم اجرای قانون بودجه و انحرافات مالی	٪۶۱
۲	تعارض منافع نهادهای تصمیم‌گیر	٪۳۹
دانش تخصصی بودجه‌ریزی		
۱	دانش تخصصی نمایندگان در موضوع بودجه‌ریزی	٪۶۲/۱۴
۲	فقدان نیروی انسانی متخصص	٪۳۷/۸۶

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

ادامه جدول ۵. میزان اهمیت هر مؤلفه بر اساس نتایج تحلیل سلسله‌مراتب فازی (AHP فازی)

رتبه	عنوان	وزن از ۱۰۰
	خط‌مشی‌گذاری بودجه	
۱	لزوم بازنگری و اصلاح ساختار بودجه از سوی نمایندگان	٪۳۶/۱۶
۲	ضرورت استقرار نظام بودجه‌ریزی بر مبنای عملکرد	٪۲۳/۳۱
۳	تقدم و اولویت نگاه بخشی و منطقه‌ای بر نگاه ملی	٪۱۸/۲۳
۴	اولویت‌بخشی بودجه در فعالیت‌های مجلس و نمایندگان	٪۱۲/۵۲
۵	نوع حکومت (پادشاهی، ریاست جمهوری، پارلمانی)	٪۵/۹۶
۶	میزان وابستگی به نفت	٪۳/۸۲
	بازنگری در فرآیند تصمیم‌گیری	
۱	مشارکت فعال کمیسیون‌های تخصصی در فرآیند بودجه‌ریزی	٪۵۹/۹۶
۲	طراحی فرآیند بودجه مشارکتی (تعامل دولت با پارلمان در مرحله تدوین)	٪۴۰/۰۴
	زیرساخت نظارت	
۱	طراحی و تولید ابزارهای هوشمند نظارت بر عملکرد بودجه‌ای دولت مبتنی بر فناوری اطلاعات	٪۷۵/۵۲
۲	طراحی و تولید نرم‌افزار جداول بودجه و ابلاغ نسخه نهایی مصوب از سوی مجلس	٪۲۴/۴۸
	نظارت اثربخش	
۱	ناکارآمدی و ضعف ابزارهای نظارتی مجلس	٪۸۰/۷۶
۲	نظارت میدانی مجلس	٪۱۹/۲۴
	اصلاح ساختاری	
۱	وابستگی بودجه پارلمان به دولت	٪۴۰/۸۳
۲	طراحی و تدوین سازوکار مأموریت نظارتی مجلس بر عملکرد بودجه‌ای دولت مشتمل بر دستورالعمل‌ها، شاخص‌ها، ابزارها و ...	٪۲۳/۸۳
۳	تدوین و تصویب وظایف و ساماندهی اختیارات دستگاه‌های نظارتی	٪۲۲/۲۲
۴	تأسیس واحد مستقل تحلیل و پایش مستمر بودجه تحت نظارت مجلس	٪۱۳/۱۲

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

ادامه جدول ۵. میزان اهمیت هر مؤلفه بر اساس نتایج تحلیل سلسله‌مراتب فازی (AHP فازی)

رتبه	عنوان	وزن از ۱۰۰
	شفافیت عملکرد	
۱	شفافیت فرآیند بودجه‌ریزی در مراحل تدوین، تصویب، اجرا	٪۶۵/۳۳
۲	شفافیت عملکرد نهادهای نظارتی	٪۳۴/۶۷
	وضعیت اقتصادی	
۱	عدم بررسی پیامدهای تصمیمات و آثار اقتصادی بودجه در آینده	٪۸۱/۸۱
۲	شرایط اقتصادی جامعه	٪۱۸/۱۹
	وضعیت فرهنگی	
۱	فرهنگ‌سازی و آگاهی بخشی مدیران دستگاه‌های اجرایی با منافع اجرای صحیح بودجه	٪۴۳/۴۴
۲	مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی مسئولان	٪۳۲/۴۲
۳	مطالبه اجتماعی در عملکرد نظارتی پارلمان	٪۱۳
۴	مشارکت مراکز تحقیقاتی و دانشگاهی در توسعه نظری و راهکارهای عملیاتی نظارت پارلمانی	٪۱۱/۱۴
	وضعیت اجتماعی	
۱	آگاهی‌بخشی جامعه نسبت به انتخاب نمایندگان کارآمد و تعریف شرایط سخت‌گیرانه احراز نمایندگی	٪۵۳/۰۸
۲	تغییر چشمگیر نمایندگان در هر دوره از مجلس	٪۴۶/۹۲
	وضعیت سیاسی	
۱	لابی سیاسی در تخصیص منابع و اعتبارات مصوب	٪۲۳/۱۰
۲	همسویی دولت و مجلس از منظر سیاسی	٪۲۲
۳	توسعه ظرفیت احزاب سیاسی	٪۱۵/۸۹
۴	نظارت ضعیف بر شرکت‌های دولتی و بانک‌ها، مجلس، بودجه‌های سری و نهادهای عمومی غیردولتی	٪۱۲/۸۰
۵	تحریم‌ها و شرایط بین‌المللی	٪۱۲/۳۰
۶	تکثر قدرت در حاکمیت	٪۶/۸۷
۷	سطح دموکراسی (دیکتاتوری، نیمه دموکراتیک، دموکراتیک)	٪۴/۴۸
۸	فقدان اراده سیاسی دولت برای اجرای سیاست‌های بودجه‌ای	٪۲/۵۶

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

٦. بحث و نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش، طراحی الگوی الزامات تحقق نقش نظارتی مجلس شورای اسلامی بر بودجه سالیانه کشور بود. بدیهی است به منظور طراحی الگو می‌بایست در ابتدا عوامل مؤثر بر نقش نظارتی مجلس شناسایی و پس از آن روابط بین عوامل (شامل تأثیرگذاری و تأثیرپذیری) آن‌ها تعیین می‌شد. از مهم‌ترین علل انتخاب این موضوع، تجربیات گذشته و شناخت پژوهشگر نسبت به فرآیند بودجه‌ریزی و نقش مجلس در این فرآیند (حضور در بیش از ۸۰ جلسه بررسی بودجه در مجلس شورای اسلامی و کمیسیون تلفیق و بیش از ۱۰ سال سابقه نقش‌آفرینی در فرآیند قانون‌گذاری و نظارت) و همچنین اهمیت و تأثیرگذاری نقش نظارتی مجلس در این فرآیند بوده است. با مطالعه پژوهش‌های گذشته، مشخص شد که موضوع فرآیند بودجه‌ریزی سالیانه کشور و نقش مجلس در این فرآیند، بارها توسط پژوهشگران مورد مطالعه قرار گرفته است؛ ولی شناسایی و طراحی الگوی عوامل اثرگذار بر نظارت مؤثر مجلس بر بودجه سالیانه، برای نخستین بار در این پژوهش و بر اساس مطالعات و تحقیقات مختلف مبتنی بر روش‌های کمّی و کیفی مورد بررسی قرار گرفت. علاوه بر آن، با توجه به دسترسی پژوهشگر به افراد تأثیرگذار در این فرآیند و اعتبار داده‌های کیفی و کمّی حاصله، نتایج این پژوهش می‌تواند در سطح کاربردی (نه صرفاً تحقیقاتی) به نظارت مؤثر مجلس بر بودجه سالیانه کمک کند. لذا با جمع‌بندی مطالب ارائه‌شده در بخش‌های گذشته، می‌توان به این نتیجه رسید که پژوهشگر نسبت به اهداف پژوهش و پاسخ‌دهی به سؤال‌های پژوهش موفق بوده است.

بررسی نتایج حاصل از این پژوهش و همچنین روش تحقیق آمیخته که توسط پژوهشگران در آن مورد استفاده قرار گرفت، نشان می‌دهد پژوهش حاضر دارای نوآوری‌های قابل توجهی نسبت به مطالعات و پژوهش‌های قبلی انجام شده در این زمینه است (هرچند دارای نقاط اشتراک و افتراق با آن‌ها است). مثلاً مقیمی و همکاران (۱۳۹۵) در بخشی از پژوهش خود، این‌گونه نتیجه‌گیری می‌کنند که مقوله «شفافیت در بودجه‌بندی» با شاخص‌های حاکمیت قانون، کنترل فساد و پاسخگویی دولت ارتباط دارد و مقوله «اصلاح نظام حسابداری و گزارشگری» با

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

شاخص‌های پاسخگویی و کنترل فساد و حاکمیت قانون، به‌صورت غیرمستقیم مرتبط است. آن‌ها اذعان می‌دارند که عوامل مذکور، از طریق ایجاد شفافیت در نظام بودجه‌بندی به‌عنوان عوامل فراهم‌کنندهٔ تحقق حکمرانی خوب عمل می‌کنند. پژوهش مقیمی و همکاران (۱۳۹۵) عواملی از جمله شفافیت در بودجه‌بندی، بی‌توجهی به کار کارشناسی و فقدان رویکرد علمی و فقدان منابع انسانی متخصص، سیاسی‌کاری و لابی‌گری در تخصیص منابع، عدم ارتباط بودجه‌های سالانه با چشم‌انداز اسناد بالادستی و پاسخگویی دولت را برمی‌شمارد که این متغیرها جزو بخشی از مضامین فراگیر قانون‌گذاری مدبرانه، نظارت هوشمندانه و محیط آگاهانه در پژوهش حاضر است و از این لحاظ بین دو پژوهش همخوانی وجود دارد. البته با توجه به انتخاب کارکنان سازمان برنامه و بودجه به‌عنوان جامعه آماری و انتخاب موضوع کلی بودجه‌ریزی، پژوهش مذکور در بیان عوامل مؤثر بر نظارت مجلس ناکام بوده است. همچنین شبیری‌نژاد (۱۳۸۶) ابعاد بودجه را در سه بعد حقوقی، سیاسی و اداری- مالی تعریف و پس از اشاره به گستردگی حضور دولت، الگوی پیشنهادی تحقق نقش قانون‌گذاری و نظارت قوه مقننه را در قالب ۱۴ الزام بیان نموده است. تمرکز پژوهش فوق‌الذکر بر حوزه تدوین و تصویب بودجه بوده و دسترسی به بانک‌های اطلاعاتی دولت جهت تصمیم‌گیری بهتر و تمرکز بر بودجه دومرحله‌ای و بودجه‌ریزی عملیاتی از مهم‌ترین نتایج پژوهش مذکور بوده است. موارد ذکر شده بخشی از مضامین پایه مرتبط با مضامین فراگیر قانون‌گذاری مدبرانه و نظارت هوشمندانه در پژوهش حاضر است و از این نظر، بین دو پژوهش همخوانی وجود دارد. کوهان (۲۰۱۷) در پژوهش خود، به دو نوع نظارت پسینی و پیشینی اشاره نموده است که از نظر زمان انجام فرآیند نظارت با یکدیگر متفاوتند. در پژوهش حاضر، موضوع نظارت پسینی و پیشینی در مراحل مختلف نظارت بر اجرای بودجه مورد ارزیابی و تحلیل قرار گرفته است. ارزیابی پیشینی در واقع جزئی از مضمون فراگیر قانون‌گذاری مدبرانه و نظارت پسینی بخشی از مضمون نظارت هوشمندانه است. به عنوان مثال، مؤلفه «بازنگری اختیارات مجلس در فرآیند بودجه‌ریزی»، به نظارت پیشینی و مؤلفه «همسویی دولت و مجلس از منظر سیاسی» به نظارت پسینی اشاره دارد و از این منظر، بین دو پژوهش همخوانی وجود دارد. به‌طورکلی، بررسی

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

مطالعات و پژوهش های انجام شده در باب موضوع نظارت مؤثر مجلس بر بودجه سالیانه نشان می‌دهد که تحقیقات قبلی که در ایران انجام شده است، با تمرکز عمده بر موضوع تدوین و تصویب قانون بودجه و بدون توجه به وضعیت واقعی نحوه بررسی بودجه در مجلس، به مسائل عمومی و کلی در خصوص نظارت و بودجه پرداخته‌اند. پژوهش‌هایی که در سایر کشورها انجام شده نیز با تمرکز بر وضعیت همان کشور پیشنهادهایی را ارائه نموده‌اند. در نهایت، با ارزیابی پژوهش‌های گذشته مشخص می‌شود اقدامات انجام‌گرفته توسط سایر محققان، در مسیر پژوهش حاضر نیز به کمک گرفته شده ولی از جهت سطح و عمق بررسی تفاوت معناداری با پژوهش‌های پیشین دارد. نکته قابل توجه در نتایج درجه اهمیت مؤلفه‌های فراگیر آن است که اختلاف وزن مؤلفه‌ها خیلی کم است. این پیامد ممکن است از دو عامل ناشی شود: اول مؤلفه‌های فراگیر در عمل از نگاه خبرگان وزن تقریباً یکسانی در سرفصل پژوهش دارند. با مراجعه به صورت‌جلسات مصاحبه‌ها نیز این موضوع به نوعی مورد تأکید خبرگان بوده است. مؤلفه‌های تصویب بودجه کارآمد، دانش تخصصی بودجه‌ریزی، طراحی و تولید ابزارهای هوشمند نظارت بر عملکرد بودجه‌ای دولت مبتنی بر فناوری اطلاعات و عوامل سیاسی جزو مهم‌ترین عوامل و البته تأثیرگذارترین آن‌ها بر موضوع پژوهش بوده‌اند که هرکدام یکی از اجزاء مؤلفه‌های فراگیر هستند. لذا دور از انتظار نیست که نتیجه تکمیل پرسشنامه‌ها از سوی خبرگان تفاوت معناداری را نشان ندهد. عامل دوم می‌تواند به روش تحقیق معطوف باشد که در آینده تحقیق قابل بررسی است.

سؤال اصلی این پژوهش «ابعاد الزامات نظارت مجلس شورای اسلامی در بودجه سالیانه کشور چیست؟» بود. این پژوهش با نگاه کاملاً کاربردی و عملی، الگوی توسعه‌یافته نظارت مؤثر مجلس بر بودجه را مبتنی بر سه مضمون فراگیر «قانون‌گذاری مدبرانه»، «نظارت هوشمندانه» و «محیط آگاهانه» ارائه نمود. در سطح مضامین سازمان‌دهنده نیز ۱۳ مضمون و در سطح مضامین پایه ۴۲ مضمون شناسایی شد که با شناسایی روابط بین عوامل و ارزیابی روایی و پایایی تحقیق، الگوی نهایی ارائه گردید. بر این مبنا، پاسخ سؤالات فرعی پژوهش نیز به دست آمد. به جهت ارائه تحلیل

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

کامل‌تر از میزان وظایف/ اختیارات مجلس در تأثیرگذاری بر عوامل تشکیل‌دهنده نظارت مجلس بر بودجه سالیانه کشور، در جدول ۵ مضامین سازمان‌دهنده الگوی نظارت مجلس از حیث روابط علی معلولی مورد بررسی قرار گرفته است.

جدول ۶. تفکیک مضامین سازمان‌دهنده تأثیرگذار در نظارت مجلس از جهت علی معلولی

ردیف	عوامل تأثیرگذار	جزو وظایف/ اختیارات مجلس	سهمی از وظایف/ اختیارات مجلس
۱	وضع قانون بودجه کارآمد	✓	
۲	وضع قوانین بازدارنده	✓	
۳	دانش تخصصی بودجه‌ریزی	✓	
۴	خط‌مشی‌گذاری بودجه	✓	✓
۵	بازنگری در فرآیند تصمیم‌گیری	✓	✓
۶	زیرساخت نظارت	✓	✓
۷	نظارت اثربخش	✓	
۸	اصلاح ساختاری	✓	
۹	شفافیت عملکرد	✓	✓
۱۰	وضعیت اقتصادی	✓	✓
۱۱	وضعیت فرهنگی	✓	✓
۱۲	وضعیت اجتماعی	✓	✓
۱۳	وضعیت سیاسی	✓	✓

۷. پیشنهادهای سیاستی

با جمع‌بندی مطالب و تحلیل‌های قبلی و نظر به ارکان تأثیرگذار مجلس در فرآیند نظارت، پیشنهادهای قابل طرح حول چهار محور نمایندگان، هیأت رئیسه، کمیسیون‌ها و سازمان اداری مجلس ارائه می‌گردد.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

جدول ۷. پیشنهادهای کاربردی در راستای ارتقای اثربخشی تحقق نقش نظارتی مجلس بر بودجه کشور

ردیف	محور اصلی	عنوان پیشنهاد	رئوس اصلی در اجرای پیشنهاد
۱	نمایندگان	دقت نظر در مرحله تصویب بودجه	– توجه به نحوه اجرای بندهای بودجه سال‌های گذشته و برنامه‌ریزی برای رفع مشکلات – ریشه‌یابی عدم تحقق بندهای مهم بودجه در ادوار گذشته – مطالعه دقیق اصل و اسناد ضمیمه لایحه ارائه شده توسط دولت – توجه و تمرکز بر بررسی لایحه بودجه و توقف بررسی سایر طرح‌ها و لوایح در زمان بررسی لایحه بودجه – تعیین شاخص‌های ارزیابی مصوبات به‌عنوان پیوست وضع قانون بودجه کارآمد
۲	نمایندگان	توجه به اجرایی بودن مصوبات	– توجه به منابع پیش‌بینی شده و ایجاد تعهد در برابر منابع قابل وصول – توجه به همه ابعاد قانون و امکان‌سنجی اجرای آن‌ها پیش از تصویب – اصلاح قوانین برای الزام دولت برای ارائه طرح اجرایی به همراه اصل لایحه – صرف‌نظر کردن از برخی پیشنهادهای صرفاً تبلیغاتی – اولویت‌بندی اجرای مصوبات به منظور اجرایی شدن مصوبات و تحقق نظارت مؤثر – شناسایی و ریشه‌یابی علت عدم تحقق برخی مصوبات بودجه
۳	نمایندگان	وضع قوانین بازدارنده	– وضع قوانین بازدارنده با صدور احکام شدید قضائی (از طریق همکاری نمایندگان مجلس با قوه قضائیه)

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

ادامه جدول ۷. پیشنهادهای کاربردی در راستای ارتقای اثربخشی تحقق نقش نظارتی مجلس بر بودجه کشور

ردیف	محور اصلی	عنوان پیشنهاد	رئوس اصلی در اجرای پیشنهاد
۴	نمایندگان	ارتقای دانش تخصصی نمایندگان در موضوع بودجه‌ریزی	– ایجاد مرکزی تحت عنوان «مرکز توسعه حرفه‌ای نمایندگان مجلس» در جهت ارتقای مهارت‌های تخصصی نمایندگان در زمینه‌های مختلف مرتبط با وظایف قوه مقننه (از جمله بودجه‌ریزی) – برگزاری دوره‌های آموزش کلیات نظام قانون‌گذاری و نظارت مؤثر به صورت دوره‌ای – برگزاری دوره‌های اختصاصی برای اعضای کمیسیون‌ها مرتبط با فعالیت‌های تخصصی هر کمیسیون – ایجاد جزوات آموزشی نحوه اثرگذاری در بهره‌برداری از ابزارهای تقنینی و نظارتی و اطمینان از مطالعه آن‌ها توسط نمایندگان – برگزاری دوره‌های اختصاصی ویژه نمایندگانی که دوره اول نمایندگی را می‌گذرانند.
۵	نمایندگان	تقدم و اولویت نگاه ملی به جای منطقه‌ای از سوی نمایندگان	– قرار گرفتن فرهنگ‌سازی و ترجیح مصالح ملی به منطقه‌ای در دستور کار واحدهای ذی‌ربط – توجه به خودارزیابی و کنترل درونی از طریق هیأت نظارت بر رفتار نمایندگان در صورتی که به دور از ملاحظات سیاسی انجام پذیرد.
۶	نمایندگان	برقراری ارتباط قوی بین بودجه سالیانه و برنامه‌های توسعه	– دقت نظر در تصویب برنامه‌های توسعه – تعیین شاخص‌های قابل ارزیابی در برنامه‌های توسعه و بودجه سالیانه
۷	نمایندگان	تدوین و تصویب بودجه بر اساس شرایط واقعی کشور	– تعیین سقف درآمد بودجه واقعی و بدون کسری، تعیین هزینه‌ها مبتنی بر درآمد واقعی – تعیین شاخص‌ها و عناوین اولویت‌دار بودجه در کشور و جمع‌بندی آن‌ها – شناسایی عوامل عدم اجرای قانون بودجه در کشور

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

ادامه جدول ۷. پیشنهادهای کاربردی در راستای ارتقای اثربخشی تحقق نقش نظارتی مجلس بر بودجه کشور

ردیف	محور اصلی	عنوان پیشنهاد	رئوس اصلی در اجرای پیشنهاد
۸	هیأت رئیسه مجلس	اصلاح مواد مرتبط با بودجه در آیین‌نامه داخلی	– اصلاح نحوه بررسی بودجه و ارائه پیشنهاد توسط نمایندگان – الزام نمایندگان به ارائه آثار جانبی یک پیشنهاد پیش از ارائه آن و بررسی پیامدهای تصمیمات و آثار اقتصادی بودجه در آینده – اصلاح آیین‌نامه به سمتی که بررسی بودجه به صورت کارشناسی‌شده‌تر انجام شود. – اصلاح آیین‌نامه به صورتی که بندهای بودجه به اجرایی شدن نزدیک‌تر شوند. – اصلاح آیین‌نامه با رویکرد تطابق با اسناد بالادستی
۹	هیأت رئیسه مجلس	قطع وابستگی بودجه مجلس به دولت	– وابستگی بودجه مجلس به دولت، باعث می‌شود نمایندگان در اعمال وظایف خود علی‌الخصوص وظایف نظارتی با تردید و تزلزل مواجه شوند
۱۰	هیأت رئیسه مجلس	تدوین و تصویب وظایف و ساماندهی اختیارات دستگاه-های نظارتی	– در حال حاضر در کشور نهادهای متعددی اقدام به نظارت می‌نمایند و آنچه در این خصوص دارای اهمیت است، بررسی سطح و حیطه صلاحیت هریک از نهادهای مذکور است.
۱۱	هیأت رئیسه مجلس	بهره‌گیری از نیروی انسانی متخصص و مشارکت مراکز تحقیقاتی و دانشگاهی	– ارتباط مستمر با افراد و مراکز متخصص و استفاده از ظرفیت نخبگان کشور – تشکیل شبکه مشورتی نخبگان مرتبط با کمیسیون‌ها
۱۲	هیأت رئیسه مجلس	تعریف و آگاهی بخشی جامعه نسبت به انتخاب نمایندگان کارآمد	– بررسی و رسیدگی به طرح اصلاح قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی در مجلس – فرهنگ‌سازی و شفافیت فعالیت نمایندگان در طول دوره‌های مجلس – آشنایی با وظایف مجلس

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

ادامه جدول ۷. پیشنهادهای کاربردی در راستای ارتقای اثربخشی تحقق نقش نظارتی مجلس بر بودجه کشور

ردیف	محور اصلی	عنوان پیشنهاد	رئوس اصلی در اجرای پیشنهاد
۱۳	کمیسیون‌های مجلس	مشارکت فعال کمیسیون‌های تخصصی در فرآیند بودجه‌ریزی	– پررنگ کردن نقش کمیسیون‌های تخصصی در فرآیند بررسی بودجه – اصلاح قوانین مرتبط با بودجه به نحوی که از همان مرحله تصویب، کمیسیون ناظر بر آن هم مشخص شود.
۱۴	کمیسیون‌های مجلس	ارتقای دانش تخصصی بودجه‌ریزی	– انتخاب حداقل یک نفر از پنج نفر مشاورین هر کمیسیون بر اساس دانش و تجربه تخصصی بودجه‌ریزی در موضوع مرتبط با آن کمیسیون
۱۵	سازمان اداری مجلس	طراحی و تدوین سازوکار مأموریت نظارتی مجلس بر عملکرد بودجه‌ای دولت	– شناسایی شاخص‌های مربوط به اجرا و تحقق ردیف‌های بودجه – سیستمی کردن نمایش اجرای ردیف‌های بودجه – تدوین آئین‌نامه و دستورالعمل نظارت مستمر بر اجرای بودجه سالیانه
۱۶	سازمان اداری مجلس	طراحی و تولید ابزارهای هوشمند نظارت بر عملکرد بودجه‌ای دولت مبتنی بر فناوری اطلاعات	– طراحی و تولید سامانه اطلاعاتی مدیریت مالیه عمومی (FMIS[1]) – پیش‌نیاز و گام نخست ایجاد این سامانه، طراحی و تولید نرم‌افزار جداول بودجه است. – در مرحله دوم طراحی و تولید نرم‌افزار رصد بودجه باید مدنظر قرار گیرد.

در قسمت پایانی این پژوهش نیز مقتضی است به محدودیت‌های انجام این پژوهش پرداخته شود. انجام پژوهش در خصوص یکی از اصلی‌ترین وظایف مجلس شورای اسلامی، نیازمند بررسی همه جوانب و زیرساخت‌های نظارت در مجلس است. این مهم به معنی بررسی همه جزئیات گام‌های نظارتی مجلس از طریق ابزارهای نظارتی، بررسی فرآیند کاری دیوان محاسبات به‌عنوان اصلی‌ترین نهاد نظارت بر بودجه سالیانه، بررسی چارت سازمانی و وظایف معاونت نظارت به‌عنوان بازوی اصلی نظارت در مجلس است که انجام آن در این تحقیق امکان‌پذیر نبوده است. از

1. Financial Management Information System

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

سوی دیگر، تحقیق حاضر به موضوع نظارت مؤثر پرداخته است و تعمیم آن به وظایف تقنینی مجلس باید از طریق کار کارشناسی و پایش و حذف و اضافه نمودن برخی عوامل انجام گردد. محدودیت دیگر، محدودیت در جمع‌آوری داده‌های کیفی است. بخش کیفی این تحقیق از طریق مصاحبه با خبرگان حوزهٔ بودجه‌ریزی و نظارت در مجلس شورای اسلامی انجام شده است که با توجه به مشغولیت زمانی آن‌ها برخی جلسات مصاحبه لغو گردید؛ لذا در خصوص مصاحبه با همه افراد مد نظر پژوهشگر با محدودیت‌هایی روبرو بوده است. با توجه به تمرکز دیوان محاسبات کشور روی تطبیق اقدامات اجرایی با قوانین و نیز تمرکز بر نظارت پس از اجرا، در این پژوهش از ظرفیت خبرگانی دیوان محاسبات استفاده نشده که در آینده تحقیق قابل تکمیل است. البته تغییر رویکرد اخیر دیوان محاسبات از نظارت پس از اجرا به نظارت هم‌زمان یا با تأخیر کوتاه زمانی قابل تقدیر و مورد استفاده است. همچنین در این پژوهش به منظور ارزیابی عوامل شناسایی‌شده، از پرسشنامه استفاده گردید. با توجه به انتخاب این ابزار ممکن است برخی از خبرگان مشارکت‌کننده با توجه به شرایط پاسخگویی یا عدم تمرکز کافی از ارائه پاسخ واقعی خودداری کرده یا پاسخ غیرواقعی داده باشند. محدودیت آخر نیز محدودیت تعمیم پژوهش به سایر دوره‌های مجلس است. نتایج این پژوهش از جمع‌آوری داده‌هایی که در دوره‌های دهم و یازدهم مجلس شورای اسلامی اخذ شده است، به دست آمد. با توجه به اینکه تصویب هر طرح یا لایحه مرتبط با بودجه ممکن است روی اثربخشی هرکدام از عوامل شناسایی‌شده مؤثر باشد، پژوهشگران این پژوهش نتایج خود را محدود به قوانین فعلی مصوب در همین دوره مجلس قلمداد می‌نمایند.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

منابع

الماسی، حسن، دهگان، محمود، حیدری، داریوش (۱۳۹۵). بررسی تأثیر گزارش تفریغ بودجه دیوان محاسبات کشور در اعمال نظارت بر عملکرد مالی دولت و اثربخشی بودجه‌های سالیانه. *فصلنامه دانش حسابرسی*، ۱۶(۶۳)، ۶۱-۳۵.

امامی، محمد، نادری باب اناری، مسعود (۱۳۸۶). تأملاتی پیرامون نظارت مالی بر دستگاه‌های دولتی در ایران. *نشریه حقوق اساسی*، ۴(۸)، ۵۸-۴۳.

باقری زرین‌قبائی، حسین، توسلی نائینی، منوچهر (۱۳۹۶). جایگاه تصویب بودجه در نظام جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر تفکیک قوا. *فصلنامه پژوهش حقوق عمومی*، ۱۹(۵۷)، ۱۴۸-۱۲۵.

حسینی، سیدمحمدرضا، فاتحی‌زاده، محسن، تهرانی، ایمان (۱۳۹۱) اصل ۷۵ قانون اساسی و اختیارات قوه مقننه در بودجه‌ریزی. *فصلنامه مجلس و راهبرد*، ۱۹(۷۰)، ۱۶۲-۱۳۳.

شبیری‌نژاد، علی‌اکبر (۱۳۸۶) حقوق قوه مقننه در بررسی و رأی به بودجه (مبانی نظری و الگوی پیشنهادی). مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

مقیمی، سیدمحمد، پورعزت، علی‌اصغر، دانایی‌فرد، حسن، احمدی، حیدر (۱۳۹۵). تبیین عناصر حکمرانی خوب در سیاست‌گذاری نظام بودجه‌ریزی کشور. *فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی*، ۶(۲۱)، ۵۲-۳۱.

نوبخت، محمدباقر (۱۳۹۱). مدل مفهومی اصلاح ساختار نظام بودجه‌ریزی کشور. *فصلنامه راهبرد اقتصادی*، ۱(۲)، ۴۶-۷.

Biçer, M. (2019). Evaluate the existing political oversight role of Turkish parliament over the public finance and in this context analyzed the new Turkish Presidential Government System. *Journal of Human Sciences*, 16(3), 746–761.

Chohan, U. W. (2016). The idea of legislative budgeting in Iraq. *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, 10 (1&2), 89-103.

Chohan, U. W. (2017). Canada and the global network of Parliamentary Budget Officers. *Canadian Parliamentary Review*, 36 (3), 17–20.

Musoe, Ehigia. Kizito, Uyi. Aminu, Umar. (2013). Legislative Oversights and Budget Performance in Nigeria: Issues & Policy Options. IOSR *Journal of Economics and Finance*, 1(5), 1-12.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

Rios, Ana-Maria. Bastida, Francisco. Benito, Bernardino. (2014). Budget Transparency and Legislative Budgetary Oversight: An International Approach. *The American Review of Public Administration*, 46(5), 546-568.

Santiso, Carlos. Varea, Marco. (2013). *Strengthening the Capacities of Parliaments in the Budget Process*. Inter-American Development Bank.

Stapenhurst, Rick. Pelizzo, Riccardo. Olsonl, David M. Trapp, Lisa von. (2008). *Legislative Oversight and Budgeting*. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5] [Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.52547/qjfep.10.37.5]